

Az újrafelfedezett álom – Freud, Binswanger és Heidegger álomkonceptiója

Szummer Csaba
PhD, egyetemi tanár (KRE),
szummercs@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.54310/Elpis.2024.1.7>

A romantikát követően a 19. századi gondolkodás az álmot a valóság tagadásaként fogja fel. Freud, majd Binswanger, más-más módon, de *elsődleges* szerepet tulajdonít az álomnak az éber gondolkodással szemben. Freud szerint az álom hallucinatorikus vágyteljesítés, míg Binswanger felfogásában az egzisztencia ábrázolása. Binswanger saját álomelmélete megfogalmazása során jelentősen inspirálja a *Lét és idő*. Heidegger azonban a *Lét és idő*ben a *Dasein* éber létmódjait írja le, sőt az álom a késői Heidegger sem foglalkoztatja. Az *Andenken*-szövegekben az álomra és az árnyéokra való utalások nem mint az álom, hanem éppen hogy mint a *Dasein* éber létmódjának a metaforái jelennek meg.

Kulcsszavak: álom, egzisztenciális analízis, egzisztencia, *Dasein*, epokhé, daseinanalízis, Freud, Binswanger, késői Heidegger

The Rediscovered Dream – Freud’s, Binswanger’s and Heidegger’s Concept of Dream

After Romanticism, 19th century thinking conceives of the dream as a denial of reality. Freud, and later Binswanger, in different ways, gave dreaming a primary role over waking thought. For Freud, the dream is a hallucinatory wish-fulfilment, while in Binswanger’s conception it is a representation of existence. In formulating his own theory of dreaming, Binswanger is greatly inspired by Heidegger’s *Being and Time*. However, Heidegger describes in *Being and Time* the waking modes of being of *Dasein*, moreover dream is not a preoccupation of the late Heidegger. In the *Andenken*-texts, the references of dream function actually as metaphors for *Dasein*’s waking modes of being.

Keywords: Dream, Existential Analytics, Existence, *Dasein*, Epoché, Daseinanalysis, Freud, Binswanger, Late Heidegger

„Mi is ez – az álom? Mindenki számára ismerősek az »álmok«, ám mégis kevésbé ismertük fel, hogy miben is áll az álom lényege.”¹

Bevezető²

Az antikvitás és a középkor különleges szerepet tulajdonított az álomnak. A modernitással ez a jelentőség csökken, és a romantika fedezi fel újra az álmot. A 19. század második felét azután újra egy olyan álomfelfogás uralja, amely az álmot mintegy lefokozva, *nem a saját jogán*, hanem *a valóság* ellentétéként értelmezte, mintha az alvás „lekapcsolná” az álmodó tudatot a valóságról. Freuddal, majd Binswangerrel egy merőben új álomfelfogás lép színre.³ Mint látni fogjuk, ez *megfordítja* a rangsort az éber és az álmodó tudat között. Amikor Binswanger megírja *Álom és egzisztencia* című tanulmányát, meghatározó befolyást gyakorol rá a néhány évvel korábban megjelent *Lét és idő*. A *Lét és idő* egzisztenciális analitikája azonban nem terjed ki a *Dasein* alvó létmódjára, az álomra. Binswanger minden bizonnyal Freud hatására ismerte fel az álom kardinális szerepét az értelemképződésben. Az álmok értelmezése során azonban Binswanger nem Freud módszerét, hanem Husserl fenomenológiáját alkalmazta. A másik jelentős újítása az volt, hogy Heidegger egzisztenciális analitikáját az álomra próbálta kiterjeszteni. Sem Heidegger, sem Husserl nem tulajdonított különösebb jelentőséget az álomnak.⁴ Freud álomterápiáját Heidegger lételemzésével és a fenomenológiával egyesítve ezért Binswanger egy gyökeresen új álomkoncepciót alkotott.

1 Heidegger 2018, 91.

2 A tanulmány megírását az OTKA „Affektivitás, fantázia, emlékezet: nem-intencionális tudatformák Kanttól a fenomenológiáig” című, 138745 számú pályázata támogatta.

3 Jelen tanulmányban nem térek ki az álom szerepére a romantikus gondolkodásban. Többek között ezt tárgyalja Foucault 1999. Nincsen lehetőségem Bergson álomkoncepciójának tárgyalására sem. Meg kell azonban említenem, hogy Bergson elgondolása hatással volt Binswanger és Merleau-Ponty álomkoncepciójára is, lásd Morley 1999. Bergson szembeállítja a szokásemlekezetet (*mémoire-habitude*) és tiszta emlékezetet (*mémoire pure*). A szokásemlekezetet motoros sémák, a fizikai környezet, a gyakorlati élet és a társas élet követelményei és rutinjai által kialakított automatizmusok uralják. Az álmodó tudat ugyanakkor mentesül az éber lét unalmas penzumai, a predikatív tapasztalás rutinszerű működtetésének terhe alól. Az alvás közben megszabadulunk a cselekvést szolgáló közvetlen motivációktól. A szokásemlekezetrel szemben a tiszta emlékezet szerves módon alakul ki, spontán módon és végtelen dinamizmussal szerveződik. Ezt a dinamizmust az éber tudatállapotban lefojtják a jelen pillanat és a konkrét cselekvés érdekei. Az álmodás speciális tudatállapotában ugyanakkor a felszínre törhetnek a tiszta emlékezet sajátosságai, lásd Bergson 1990, 134.

4 Ahogyan Nicola Zippel megállapítja, Husserl az álmodás kifejezést „voltaképpen negatív értelemben használja, szembeállítva azt a fenomenológia autentikus kutatási területével, azaz a transzcendentális szubjektivitás éber életével” (Zippel 2016, 181). Zippel szerint Husserl a következő négy szövegben foglalkozik az álommal: a Husserliana XXIII. kötetében; a Heringnek írt levélben; egy kéziratban, amely 1933 tavaszára datálható; végül egy 1920-as években publikált szövegben, amely a Husserliana XXXIX. kötetének 17. függelékében jelent meg.

Az álom mint vágyteljesítő hallucináció

Míg a *Lét és idő* az emberi ittlét éber létmódjait írja le, Freud számára az éber tudat csupán másodlagos jelentőségű, miközben az álom magát a *paradigmatikus tapasztalatot* jelenti. Az álom szolgáltatja Freudnak azt a modellt, amelynek alapján a legkülönbözőbb lelki jelenségeket megvilágítani igyekszik. Miközben a *Dasein* a világra nyitott létező, a freudi szubjektum befelé fordul, saját belső világa felé. Freudnál a tudat elsődlegesen *önmagát afficiáló*, fantáziáló, érzelmekkel és indulatokkal telített, nem logikus tudat.⁵ A heideggeri ittlét ezzel szemben világban-benne-lét. Heidegger szerint a világ „olyan valami, »amiben« a jelenvalólet mint létező már mindenkor volt”.⁶ A jelenvalólet „létehez lényege szerint tartozik hozzá” a világra való *rátaltság*.⁷ „A jelenvalólet [...] faktikusan mindenkor egy meghatározott »világra« – a magáéra – van utalva.”⁸

A zollikoni szemináriumokon Heidegger szcientistaként beszél Freudról, aki „az újkori természettudomány posztulátumát” viszi át a lelki jelenségek területére.⁹ Freud jogosulatlanul feltételezi, mutat rá Heidegger, hogy a tudat jelenségei kauzális szempontból kontinuusak, akárcsak a természeti folyamatok, vagyis lefedhetőek a magyarázatok hézagmentes sorával, nem adva semmilyen teret sem az értelmezésnek. Freud koncepciója nem a léirni kívánt tárgy tulajdonságaiból indul ki, hanem az újkori tudomány prekoncepcióját érvényesíti.¹⁰ Heideggerhez hasonlóan hosszú időn keresztül a fenomenológusok többsége is csupán Freud naturalista arcát látta.¹¹ Valójában azonban Freud *egyszerre*

5 Ullmann 2016, 12, 19.

6 Heidegger 1989, 187.

7 Heidegger 1989, 203.

8 Heidegger 1989, 497.

9 A zollikoni szemináriumok döntő szerepet játszottak a daseinanalízis kifejlesztésében. A szemináriumokat maga Heidegger vezette. Az első szemináriumot 1959-ben, a zürichi egyetem klinikáján tartották, majd hat év szünet következett. 1965-től a szemináriumok Medard Boss Zürichez közeli zollikoni házában folytak, évi 2-3 alkalommal, több napon keresztül.

10 Heidegger ezt mondja: „Freud a tudatos emberi jelenségeket illetően is azt feltételezi, hogy azok hiánytalanul megmagyarázhatók, azaz, hogy a kauzális összefüggések kontinuusak. Mínhogy ilyesmi nincsen meg a »tudatban«, fel kell hogy találja »a tudattalant«, melyben a kauzális összefüggések hiánytalanul meg kell legyenek. Freud posztulátuma szerint a lelki teljes egészében megmagyarázható, s itt magyarázat és megértés azonosítva lesznek. Ez a posztulátum nem magukból a lelki jelenségekből származik, hanem az újkori természettudomány posztulátuma. Ami Kantnál az észlelésen túlmenő, az a tényállás például, hogy a kő azért lesz meleg, mert süt a nap, az Freudnál »a tudattalan«.” (Heidegger 1987. 260; idézi Vajda 1993, 5.)

11 A pszichoanalízis atyjának naiv, konstruált tudatkoncepciója, tényleges és pszeudonaturalizmusa, valamint látványosan demonstrált szcientizmusa a fenomenológusok többségét megakadályozta abban, hogy komolyan vegye Freud állításait egy érzelmezérelt, nehezen hozzáférhető, ám bizonyos feltételek mellett – legfőképpen pedig az álomban – mégis szisztematikusan tanulmányozható tudati szféra létezéséről. Freud – Merleau-Ponty (2006, 301) kifejezésével – „szedett-vedett fogalmisága”, spekulatív elméleti konstrukciói például az életösztonokról és a halálösztonról, az Ödipusz-komplexusról és annak univerzális, kortól és kultúrától független jelentőségéről jelentették a legfőbb akadályokat; riasztónak hatottak továbbá olykor hajmeresztően implauzibilis értelmezései, szemantikai és grammatikai „trükkjei”, amelyekkel az álmokat értelmezte esettanulmányaiban.

naturalista és antinaturalista. Újszerűsége végső soron abban gyökerezik, hogy rámutat: a jelentésképződésnek létezik egy addig nem tematizált *mögöttes* szférája.¹²

Freud álmokkonceptiójának antropológiai alapja az, hogy Freud idioszinkretikus módon *leszűkíti a tapasztalás fogalmát* és a vágykielégítés *speciális esetével* azonosítja azt. *Sóvárgó* természete a freudi szubjektum lényegét alkotja. Ez a szubjektum állandóan a vágy magasfeszültségű állapotában van, akárcsak a *junkie*, akit mindenekelőtt kínzó sóvárgásainak mielőbbi kielégítése foglalkoztatja. A sóvárgó szubjektum az álomban *sajátos ismeretelméleti helyzetben* találja magát, a *hallucinatorikus vágyteljesítés* állapotában.¹³ Az elsődleges és másodlagos folyamat konceptiójával a pszichoanalízis atyja élesen elhatárolja egymástól az álombéli és az éber tudati működést. Noha mindkettő célja a vágykielégítés, az éber tudat ezt *közvetett* úton, az álombeli pedig *közvetlenül, hallucináció formájában* igyekszik elérni.¹⁴

„Álom és egzisztencia” – Binswanger álmokonceptiója

Binswanger az álommal egy olyan létmódot kezd el vizsgálni, amely kívül esik Heidegger érdeklődésén.¹⁵ Binswanger szerint az álomban „a *Dasein* saját létével

12 Uta Jaenicke, a kortárs daseinanalitikus ugyanakkor megállapítja, hogy a daseinanalitikus álmértelmezés nem abban különbözik Freud pszichoanalízisétől, hogy az utóbbi valamilyen „rejtett jelentést” keres az álomban, míg az előbbi nem. Mindkettő ezt teszi. A különbség onnan ered, hogy „milyen mögöttes struktúrát keresünk [...] és mi a célunk, amikor az álom értelmébe hatolunk”. (Jaenicke 1996, 105) Freud célja, hogy az egyén rejtett vágyait tárja fel. Ennek megfelelően értelmezi Freudot Jaenicke mestere, Alice Holzhey-Kunz is, a daseinanalízis *doyenjeje*: „Amikor amellett érvelek, hogy a hermeneutika fontos szerepet játszik a daseinanalízisben, ugyanakkor azt is hangsúlyozom, hogy a daseinanalízis közel áll a pszichoanalízishez.” Pontosabban „a pszichoanalízis hermeneutikai elméletéhez a tudatos és tudattalan célokról, és a szubjektív tapasztalatok személyes jelentéséről”. (Holzhey-Kunz 1996, 93.)

13 „Minden további nélkül feltételezhetjük, hogy van a lelki apparátusnak olyan primitív állapota, amikor [...] a vágyakozás hallucinációba torkollik. Ez az elsődleges lelki tevékenység [...] észlelési azonosságra törekszik, vagyis annak az észlelésnek a megismétlésére, mely a szükséglet kielégítéséhez kötődik.” – írja Freud az *Álmfejtés* hetedik fejezetében (Freud 2016, 393).

14 *Az ósvulami és az énben*, az érett Freud strukturális modelljében, az elsődleges folyamatnak külön instancia felel meg. Az ösztön-én a psziché legmeghatározóbb része, amely *primer módon* rendelkezik a szubjektum összes pszichikus energiájával, és amelynek féken tartása állandó és jelentős erőfeszítést követel az éntől és a felettes éntől.

15 Van egy másik olyan létezési dimenzió is, amelyet Heidegger a *Lét és időben* nem vizsgál, Binswanger számára azonban alapvető jelentőségű. Ez a szeretet, amit Binswanger *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins* című könyvében tárgyal. A könyv 1942-ben jelenik meg. A zollikoni szemináriumokon Heidegger a könyv kapcsán kijelenti, hogy Binswanger *félreértette a Lét és időt*, az ontikus jelenségeket ontológiaikként értelmezve (Heidegger 1987, 115, 190–192). Binswanger a *Grundformen* későbbi kiadásában készségesen elismeri tévedését, azonban könyvét a *Lét és idő* „termékeny félreértésének” nevezi (Binswanger 1993, 5). Elismeri tehát, hogy a *Grundformenben* leírt fenomenológia csupán antropológia, vagyis az ontikus és egzisztenciális szinten marad, nem pedig fundamentálonológia. Joeri Schrivers ugyanakkor amellett érvel, hogy Binswanger itt csupán udvariassági gesztust tesz Heideggernek. Schrivers szerint valójában arról van szó, hogy Binswanger a *szeretet* fenoménjával egy olyan *ontológiai*

szembesül”.¹⁶ Az álom – a *Dasein* aktív éber létmódjaival összehasonlítva – egy passzív és öntudatlan létmód. A *Dasein* „sem azt nem tudja, hogy »hogyan« történik vele az álom, sem pedig azt, hogy »mi« történik vele”.¹⁷ Az álmot egyszerűen elszenvedjük.¹⁸ Binswanger úgy gondolja, hogy az álomban pregnánsabban szembesülünk saját létezésünkkel, *egzisztenciánkkal*, mint éber állapotban.¹⁹ „A nyelv, a költő képzelete és – mindenek előtt – az álom” a *Dasein* ontológiai struktúráját jeleníti meg.²⁰ Amikor egy álomban zuhanunk vagy repülünk, ezek a képek nem vezethetők le semmiből. „Ontológiai szempontból itt elértük a feneket.”²¹

Binswanger *Álom és egzisztenciájához* két és fél évtizeddel később írt bevezető tanulmányában (*Álom, képzelet és létezés*) a fiatal Foucault megállapítja, hogy a címtől eltérő módon annak tárgya nem annyira „az álom és az egzisztencia, mint inkább maga az egzisztencia, ahogyan az önmagának megjelenik és megfejthetővé válik az álomban”.²² Binswanger számára, állapítja meg Foucault, az álom olyan sajátos „létmód, amelyben az egzisztencia jelentésteli módon jelentkezik be”.²³ Az álom az egzisztenciát ábrázolja: „Az álomban minden »én«-ként jelenik meg, még a tárgyak és az állatok is, az üres tér, a távoli, idegen dolgok is, amelyek benépesítik a fantáziát. Az álom az egzisztencia, amely mélyen behatol a kietlen pusztaságokba, összezúzódik a káoszban, hangzavarban robban ki, alig lélegző vadállatként vergődik a halál hálójában.”²⁴ Binswangernél az álom nem csupán „a fantázia belső kertje”. Az álomban az álmodó „rátalál egzisztenciája eredendő mozgására és önnön szabadságára, annak beteljesedésére vagy elidegenedésére”.²⁵ Foucault szerint „[á]lmának legmélyén halálával találkozik az ember”, a halál pedig autentikus formájában nem

dimenziót von be vizsgálódásaiba, amelyről a *Lét és idő* nem ejt szót. Binswangernek a *Grundformen*hez írt 1962-es előszavát idézi, ahol Binswanger ezt mondja: „[A] Heidegger és közöttem lévő eltérések nem annyira abból erednek, hogy én a fundamentálonológiai antropológiailag értelmezem, mint inkább abból, hogy éppen ellenkezőleg, *ontológiailag* [...] *próbiálom megérteni a szeretetet*. És Szilias megállapítása [ebből a szempontból] is helyesnek bizonyul: új tapasztalási módok alapján sikerül új tapasztalási lehetőségeket körvonaloznunk.” (Binswanger 1993, 5; idézi Schrivers 2017, 491 – kiemelés az eredetiben.)

16 Binswanger 1986, 102.

17 Binswanger 1986, 102.

18 Amikor megfejtje az álmot, „csak akkor *csinál* valamit az ember.” „Amit azonban csinál, az nem élet – az egyén nem tud életet csinálni –, hanem történelem. Az álmodó ember „[...] élet-működés; az éber ember »élet-történelmet« alkot. [...] A saját életének a történelmét.” (Binswanger 1986, 102 – kiemelés az eredetiben.)

19 Heideggernél a *Dasein*, az *emberi ittlét* azt a létezőt jelöli, amelynek sajátos, csak rá jellemző *létmódja* az egzisztencia. A *Dasein* lényege, hogy rákérdez a lét és saját léte jelentésére, nyitott a létezésében. Binswangernél ugyanakkor az „egzisztencia” terminus kétféle jelentéssel szerepel: egyrészt az emberi ittlét értelmében, vagyis Binswanger a heideggeri *Dasein* jelöli vele, másrészt a *Dasein létmódja* értelmében.

20 Binswanger 1986, 83.

21 Binswanger 1986, 83.

22 Foucault 1999, 15. (Kiemelés az eredetiben.)

23 Foucault 1999, 15.

24 Foucault 1999, 44.

25 Foucault 1999, 38.

más, mint „az egzisztencia kiteljesedése”.²⁶ Foucault úgy véli, hogy az „álom azért olyan fontos az egzisztenciális jelentések ábrázolásánál és megértésénél, mert alapvető koordinátáin képes kijelzeni az egzisztencia mozgásívét”.²⁷ Az álomszféra „jelentésbeli kiváltsággal” rendelkezik: az álomelemzés során lehetségessé válik „az egzisztenciális helyzetem átfogó megértése” anélkül, hogy eközben az álomelemzés „feloldódna valamiféle filozófiában”²⁸ – mondja Foucault, nyilvánvalóan Heidegger egzisztenciális hermeneutikájára utalva.

Binswanger nyomán a daseinanalízis is az egzisztenciát látja manifesztálódni az álomban, amit az álom „egyszerre feltár és elleplez”.²⁹ Jaenicke szerint az álmoknak, abból következően, hogy „el vannak zárva a hétköznapi világtól, megvan az a privilégiumuk, hogy explicit módon szembesítenek minket azzal”, ami ontikus és ontológiai szempontból meghatározó jelentőségű a számunkra.³⁰ Honnan származik azonban az álom létmódjának ez a kiváltsága? Úgy gondolom, a *Lét és idő* egzisztenciális analitikája, habár negatív módon, de választ kínál erre a kérdésre. Ha ugyanis összehasonlítjuk az emberi ittlét éber létmódjaival, leginkább az tűnik fel, hogy az álomban az ittlét *beállítódását* a dolgokkal és az emberekkel kapcsolatban egyfajta *nonchalance* jellemzi. Az álomban – husserli fogalomhasználattal – egy spontán *epokhé* jön létre, tartózkodunk attól, hogy a dolgokban involválódjunk.³¹ Az álom *nem* gondozó-gondoskodó lét. Emellett az álom létmódjában *nem* „az akárki körvonalazza a világ és a világban-benne-lét legközelebbi értelmezését”.³² A álomban *közvetlenül* „»én« vagyok a saját Önmagam értelmében”, nem pedig „a mások az akárki módján”,³³ vagyis az ittlét *nem* oldódik fel abban, amit az akárki általában csinál, tesz vagy mond. Végül az álomban szertefoszlik az ittlét időbelisége is, annak „az eszközösszefüggésnek az *emlékezetben megtartása*”, amelyről gondoskodva „a jelenvalólet egy lehetőségre vár”.³⁴ *Az álom: eredendő létmód.* Nem vezethető le az emberi ittlét átlagos mindennapiságából.

Az álom létmódjának felsorolt jellegzetességei, „negatív tünetei” teremtenek lehetőséget arra, hogy álmodó létmódjában a *Dasein* egzisztenciája jobban kirajzolódjon, mint

26 Foucault 1999, 39.

27 Foucault 1999, 44.

28 Foucault 1999, 16.

29 Jaenicke 1996, 97.

30 „Az álmok aktuális ontikus problémáinkat testesítik meg, miközben rámutatnak azok ontológiai vonatkozásaira is.” (Jaenicke 1996, 97.)

31 „Tartózkodom a világba, az állandó észlelésszerű világba való (szenvedő, cselekvő) »beleléstől«, a dolgok iránti érdeklődéstől, a velük való foglalatosságtól, a rájuk vonatkozó tervezéstől, az éber léttől és az aktív léttől, a világbeli élettől mint mindig új aktusok véghezviteltől, mindig új dolgok tervezésétől, a régi tervek felelevenítésétől.” (Husserl 1998, II. 192.) Az intencionális tudat tárgya nem csupán észlelési objektum, hanem emlék, fantázia, terv és bármi más lehet, ami fenomenális sajátossága révén magára vonja a tudat fűrkésző tekintetét.

32 Heidegger 2004, 157.

33 Heidegger 2004, 157.

34 Heidegger 2004, 414. (Kiemelés az eredetiben.)

éberen. Ez alapozza meg az álom azon sajátosságait, amelyekről Binswanger, Foucault és Jaenicke beszél, és amit a daseinanalitikus álomértelmezés kihasznál a terápia során.

„Árnyékok álma az ember” – az álom szerepe Heidegger *Andenken*-szövegeiben

Nem csak a *Lét és idő* nem vizsgálja a *Dasein* álmodó létmódját. A késői Heidegger sem érdeklődik az álom iránt. Binswangerhez hasonlóan ő is világban-benne-létnek tekinti az álom létmódját: „[m]inden álom egy világban-benne-lét [...]”, állapítja meg a zollikoni szemináriumokon.³⁵ Egy Medard Bosshoz írt levelében pedig ezt olvashatjuk: „az álomvilág nem tekinthető egy magánvaló objektív világnak, fordítva, az álomvilág a világban-benne-léthez tartozik”.³⁶ Binswangerrel szemben azonban Heidegger nem törekszik arra, hogy tematizálja az álom létmódjának sajátosságait a *Dasein* éber létmódjaihoz képest.³⁷ Igaz ez a *Zollikoni szemináriumokra* is, noha annak pszichiáterekből álló hallgatóságát nagyon is érdekelnék Heidegger gondolatai az álomról. *Freuddal és Binswangerrel szemben Heideggernek nincsen álomelmélete*.

Ennek az állításnak látszólag ellentmond az 1941/42-es tanév téli szemeszterében tartott *Andenken*-kurzus egyik előadása, illetve a következő évben publikált *Andenken*-tanulmány, amely meghatározó módon az előadások szövegén alapul. A teljes kurzus Hölderlin egyik himnuszát tárgyalja, amelynek címe *Andenken*, Szabó Csaba fordításában: *Visszaemlékezés*.³⁸ Fontos látni, hogy Hölderlin hallatlan erővel befolyásolja Heidegger gondolkodását fordulata után.³⁹ Ez a hatás, ahogyan Schwendtner megállapítja, „szorosan

35 Heidegger 1987, 230.

36 Heidegger 1987, 228–229.

37 A szemináriumok jegyzőkönyveinek tanúsága szerint Heidegger nem érinti az álom témáját. A jegyzőkönyvekkel egy kötetben kiadott, Medard Boss-szal folytatott beszélgetések leírataiban többször is felbukkan az álom. Heidegger azonban itt sem mond semmilyen specifikusat a *Dasein* álmodó létmódjáról.

38 A *Magyarzatok Hölderlin költészetéhez* című kötetet az 1943-as év Hölderlin-centenáriuma jelenti meg Heidegger. A könyvben található *Andenken*-tanulmány jelentősen lerövidíti az *Andenken*-kurzus álommal foglalkozó előadásának szövegét, nem szerepel benne például a Pindarosz-idézet, és nem szerepelnek Heidegger ezzel kapcsolatos fejtegetései. Az *Andenken*-hymnusnak azt a sorát, amely Heidegger álommal kapcsolatos gondolatait inspirálja, továbbá a Heidegger által kommentált Hölderlin-törödéket ebből a kötetből idézem (Heidegger 1998), Szabó Csaba fordításában. Noha a kötet címe más sugall, Heidegger *nem* kommentárokat fűz Hölderlinhez, hanem Hölderlin verssoraitól inspirálódva saját gondolatait fejt ki.

39 George Steiner, a neves komparatista *Örök Antigone (Antigones)* című könyvében méltatja azt a semmihez nem mérhető hatást, amit Hölderlin kései himnusza, Pindarosz-változatai, Szophoklész-fordításai és a fordításokhoz fűzött kommentárjai gyakoroltak „a modern hermeneutikára, a szemantikai megértés elméletére és gyakorlatára”, Hölderlint egyben „a modern költészet egyik ősforrásává” is téve (Steiner 1990, 105). Ez a hatás mára alaposan dokumentált, állapítja meg Steiner, Nietzsche és Heidegger vonatkozásában azonban más a helyzet. Korántsem ismerjük még teljes mélységében, mit köszönhetnek nek „Hölderlin »hellenizmusának«”. (Steiner 1990, 107.) Heideggernek a Hölderlin-magyarzatok első kiadásához írt előszava (Heidegger 1998, 207–09) jól mutatja Hölderlin rá gyakorolt hatását. Heidegger itt meghatározza, hogy milyen jelentőséget tulajdonít Hölderlinnek, mégpedig úgy, hogy bámulatos tömörséggel egyetlen rövid paragrafusban foglalja

összefügg Heidegger másik kezdettel kapcsolatos elgondolásaival”.⁴⁰ Heidegger szerint Hölderlin költészete „megelőlegezően mutat rá arra a költőien lakozó életmódra, mely az itt-lét alapítását talán a legpontosabban fejezi ki”.⁴¹ A *Hölderlin-magyarázatok*, szövezi le Heidegger a Hölderlin-kötet negyedik kiadásához írt néhány soros előszóban, nem adalékok „az irodalmi kutatáshoz és az esztétikához.” „A gondolkodásnak egy bizonyos szükségszerűségéből erednek.”⁴² Heidegger szerint, állapítja meg Shawn Loht, Hölderlint úgy tudjuk megérteni, hogy a versben megköltött, „poetizált” létmozzanatokra figyelünk, „a lét azon feltárulásaira, amelyek a költővel megtörténtek, amikor átadták magukat a szavaknak”.⁴³ Az *Andeken* második versszakának három utolsó sora így hangzik:

És lassú ösvények fölött / Arany álmoktól nehézen / Elringató legek vonulnak.⁴⁴

Hölderlin „arany álmokról” beszél, állapítja meg Heidegger. De „mi is az álom?”⁴⁵ A modern tudomány álommeghatározásai nem kielégítőek, például az, amely szerint „az álom egy módosult tudatállapot”.⁴⁶ Ez még akár igaz is lehet, mondja Heidegger. De mit is jelent? Tisztázni kellene, mi az, hogy tudat. *Talán nem az ember és a tudat kellően nem megalapozott definíciója alapján kellene elgondolni az álmat, hanem fordítva, az ember lényegét az álomból kiindulva lehetséges megérteni.* „Megmagyarázhatjuk-e az álmat az emberi lélek működésének a terminusaiban, vagy éppen fordítva van, és az álom alapján magyarázhatjuk meg az ember lényegét?”⁴⁷ Ez a kérdés arra készítene fel bennünket, hogy Heidegger az álom létmódját fogja tárgyalni. De nem ez történik. A gondolatmenet egészen más irányt vesz.

össze saját léttörténeti gondolkodását. Hölderlin költészetének „szava: szent” – írja Heidegger. Azért szent, mert e költészet „az Istenek meneküléséről szól”. „Azt mondja, hogy az elmenekült Istenek kímélnék minket.” Egészen addig kímélnék minket, míg fel nem eszmélünk szendergő állapotunkból, és képessé nem válunk arra, „hogy közelükben lakjunk.” A poézis eszközeivel kifejezve megtaláljuk ebben az előszóban a heideggeri létfilozófia alapfogalmait. Ezek a lét (*Seyn*, „y”-nal írva) a „létlejtés” (*Seynvergessenheit*), a „lételhagyottság” (*Seynverlassenheit*) és az Esemény (*Ereignis*) fogalmai. Az „Istenek Istené” maga a lét (*Seyn*), amely a történelem elmúlt harmadfél évezrede (vagyis a „metafizika”, a létlejtés korszaka) során egyre inkább elfordult az embertől. Gondolkodói fordulata (megközelítőleg 1934–1938 között játszódik le) után Heidegger már úgy látja, hogy a *Dasein* sorsát nem ő maga határozza meg, hanem a lét története (*Seynsgeschichte*). Heidegger számára a *Seynverlassenheit* legfontosabb gondolkodója Hölderlin. A létfilozófiát tömören ismerteti: Schwendtner 2013.

40 Schwendtner 2015, 210.

41 Schwendtner 2015, 210. 1934 és 1942 között Heidegger három kurzust szentel Hölderlin négy himnuszának. Az 1934/35-ös tanév téli szemeszterében a *Germániát* és *A Rajnát*, a 41/42-es év téli szemeszterében az *Andekent*, a nyáriban *Az Istert* tárgyalja.

42 Heidegger 1998, 7.

43 Loht 2019, 3.

44 Heidegger 1998, 87. Az eredetiben: „Und über langsamen Stegen / Von goldenen Träumen schwer / Einwiegende Lüfte Ziehen.” Tandori fordításában ez a három verssor így szól meg: „És lassú kaptatókon / arany álmokkal terhes / ringató szellők jönnek.”

45 Heidegger 2018, 92.

46 Heidegger 2018, 92.

47 Heidegger 2018, 92.

Az álomszerű „nem-valódi és nem-létező”. Persze akkor azt kell meghatározni, hogy mi a valódi és mi a létező. „Valljuk be, hogy a létezőket és a nem-létezőket különböző módon gondolták el a nyugati gondolkodás történetében.”⁴⁸ A görögök például másképpen, mint mi. Heidegger Pindarosz *VIII. Püthiai Ódájának* végéről idézi a következő sort:

A nappal lényei. De mégis mi az ember? És mi nem? Az emberi lény – árnyékok álma.⁴⁹

Pindarosz arra utal, mondja Heidegger, hogy az ember rövid életű lény, létezik, és már el is múlik, ahogyan egy nap múlik el. Egy ilyen lény egyszerre létező (*Seiendes*) és nem-létező (*Nichtseiendes*).⁵⁰ Mint létezőt a nem-lét (*Nichtsein*) határozza meg. Mi az ember léte és mi nem? – kérdezi Pindarosz. Az ember létéhez (*Sein*) hozzátartozik a nemlét (*Nichtsein*). De hogyan tartozik hozzá? Heidegger az árnyékhoz hasonlítja az emberi egzisztenciát. Az árnyék már nem a fény, hanem a távolléte annak, ami világít. Az ember létezési módja nem a napfényé, ami saját magától világít, inkább olyan létmód ez, amely – noha ő maga nem világít – még mindig kapcsolatban áll a fényvel, a fényből profitál, a fény ajándékeként létezik. Az emberi létezés nem olyan, mint egy önmagában álló és önmagától létező dolog, hanem a származéka egy dolognak, valami, ami a fényben álló dologtól származik – az ember egy árnyék.⁵¹ Az árnyék mindig kirajzolja valaminek a körvonalát, megmutatja, hogyan néz ki egy dolog. Magát a dolgot azonban nem engedi megjelenni. Az ember „az árnyék módján van jelen, nem pedig a pusztá jelenlét és felbukkanás módján”.⁵²

Az *árnyékszerű* karakter azonban még mindig nem tudja kifejezni az emberi lét tünékeny voltát, azt, hogy ez a létezési mód *egyszerre* jelenlét és elmúlás. „Pindarosz [...] nem csupán azt mondja, hogy az ember egy árnyék. Ha így volna, még mindig közvetlen módon kapcsolódna a fényhez.”⁵³ Pindarosz szerint azonban „az ember egy árnyék álma”.⁵⁴ A hangsúly az álmon van, mondja Heidegger. Az ember tehát nem az, ami maga világít, mint a napfény; nem is az, ami láthatóvá tesz valamit, ami benne áll a fényben, ahogyan az árnyék teszi; az ember *az álma* annak a valaminek, ami láthatóvá tesz. Az ember az árnyék álma. Létezési módját az jellemzi, hogy „[...] minden jelenlét magában hordozza a távollétet.” „Az, ami megjelenik, átfordul távollétbe, és nem csak esetlegesen, mondjuk a megjelenését követően, hanem lényegéből következően.”⁵⁵

48 Heidegger 2018, 94.

49 Heidegger 2018, 94. Heidegger Hölderlin fordításában idézi Pindaroszt, aki rendkívüli hatást gyakorolt Hölderlinre.

50 Heidegger 2018, 96.

51 Heidegger 2018, 96.

52 Heidegger 2018, 97.

53 Heidegger 2018, 99.

54 Heidegger 2018, 99

55 Heidegger 2018, 100.

Pindaros az akarja mondani, hogy az álom „[...] egy eltűnésnek, egy elenyészésnek a megjelenése, valami olyan eltűnésének, ami már nem sugárzás, ami már nem világít.” „Az árnyék álma az eltűnő jelenléte valaminek, ami már kifakult, fénytelen.”⁵⁶ Azonban „semmi esetre sem semmi” – hangsúlyozza Heidegger. Éppen ellenkezőleg: „talán éppen ez az, ami valódi – az egyetlen, amit valódinak nevezhetünk”.⁵⁷ Amihez az ember „hozátapad, és ami állandóan elenyészik, az a mindennapi élet múlandó valósága, az egyetlen olyan dolog, amit az élet mint közelit és valóságosat ismer”.⁵⁸ Az emberi létezés a mindennaphoz kapcsolódik, „annak az eltűnő megjelenéséhez, ami elenyészik”. Az emberi egzisztencia „szétfoszlik önnön megjelenésében, ami saját fénye nélkül van: egy árnyék álma.” „Ez az emberi lény, aki [...] csupán követi a nappal eseményeinek forgatagát.”⁵⁹

Heidegger azonban itt nem áll meg. Kiderül, hogy mindazzal, amit eddig elmondott az ember álomszerű létezéséről, pontosabban arról, hogy ez a létmód *árnyékok álmához* hasonló, szembeállítható az *ünnep ragyogása*. Pindaros ódája ugyanis így folytatódik:

És mégis, megérkezik a ragyogás, amit Isten ad, megvilágító fény van az emberekkel.⁶⁰

Az álomszerű mindennapiságban szétfoszló emberi lét „ellentétben áll az ünnep ragyogásával” – írja Heidegger.⁶¹ Míg az előbbi *nem-autentikusan* valódi, az ünnep ragyogása az autentikus, az Istenek közelségében való létezés.⁶² Hölderlin „arany álmokról” ír. Ezek az álmok ragyognak, sugároznak, a görögök világára utalnak, ahol minden lényeges az „isteneik és az emberi lények” találkozásán nyugszik.⁶³ Ez a fajta létezés azonban a jelen világállapotban kizárólag az ünnep ragyogásában adatik meg, és csupán a költő (Hölderlin) számára. „A költőileg előre mondott szent csak az Istenek megjelenésének idő-terét nyitja meg, és a történelmi ember e földön lakozásának helységébe utal.”⁶⁴ A *Lét és időben* Heidegger még mozgásteret biztosított az ittletnek „a maga legsajátabb lenni-tudása számára”. A halálhoz való „előrefutás leleplezi a jelenvalólét számára az akárki-önmagába belevezettséget, és azzal a lehetőséggel szembeállítja, hogy a gondoskodó gondozásra

56 Heidegger 2018, 98.

57 Heidegger 2018, 98.

58 Heidegger 2018, 98.

59 Heidegger 2018, 98. Gion Condrau szerint Heidegger a „nappal lényei” kifejezést Pindarosznál úgy értelmezi, hogy Pindaros az emberről beszél, aki „csupán a mindennapi mögött szédeleg.” Heidegger itt minden bizonnyal arra a létmódra utal, amit másfél évtizeddel korábban a *Lét és időben* mindennapiságnak (*Alltäglichkeit*) nevezett, állapítja meg Condrau. Úgy gondolom, ez az értelmezés helytálló. Condrau szerint azonban Heidegger *rosszul* értelmezi Pindaroszt (Condrau 2013. 269), aki csupán azt fejezné ki itt tömören, „hogy az embert az álom felől lehet megragadni”. Amennyiben a jelen tanulmányban leírtak helytállóak, akkor nem erről van szó, hanem arról, hogy Heidegger az ember *létmódját* próbálja meg az „álom” és az „árnyék” metaforáival megragadni.

60 Heidegger 2018, 99.

61 Heidegger 2018, 99.

62 Heidegger 2018, 99.

63 Heidegger 2018, 98.

64 Heidegger 1998, 121.

elsődlegesen nem támaszkodva önmaga lehessen, ám az akárki illúzióitól eloldott, szenvedélyes, faktikus, önmagában bizonyos és önmagától szorongó halálhoz viszonyuló szabadságban”.⁶⁵ A fordulat utáni Heideggernél ezzel szemben már csupán a költő (Hölderlin) számára adatik meg az egzisztencia autentikus valóságisa a költő „arany álmában”.⁶⁶

Befejezésül Heidegger visszatér a valós és a nem-valós ellentétére, és ennek az álommal való kapcsolatára. Az álom nem-valós. Nem lehet-e azonban „a nem-valóként az álom a valós mértéke?”⁶⁷ Valójában a valós és a nem-valós nem ellentétei egymásnak. A nem-valós ugyanis a még-nem-valós. Akkor pedig a nem-valós „a nem-valóság és a valóság között létezik”.⁶⁸ Heidegger Hölderlin egy rövid tanulmányához fordul, amelynek címe: *Keletkezés a feloldódásban (Das Werden im Vergehen)*.

A lét és nem-lét közötti állapotban pedig mindenütt reális lesz a lehetséges, a valós ideális, és az a szabad művészi utánzásban egy rettenetes, de isteni álom.⁶⁹

A költő álma „rettenetes”, interpretálja Heidegger Hölderlint, „mert azokat, akiknek megmutatkozik, kiveti gondtalan tartózkodásukból az ismerős valóságnál és beleveti őket a nem-valós borzalmába.” „De az a rettenetes álom isteni, mert a valóságba eljövő lehetséges a maga eljövetelek a szent jövése által megszentelt.” Heidegger konklúziója: „A lehetséges reálissá-tevése mint a valós ideálissá tévése a költészet szabad képezésének körében álomjellegű.” Ez az álom „a szent előre-nem-költhető költeménye.” „Erre a költeményre hallgatva álmódják az álomot.”⁷⁰

Konklúziók

Három álomkoncepciót tárgyaltunk. Ha a romantikus előzményeket és Bergson álomkoncepcióját nem számítjuk, akkor Freud volt az első az újkori gondolkodásban, aki felismerte, hogy az álom spontán értelemképződése *elsődleges* fontosságú az éber gondolkodás intencionális értelemkonstitúciójához képest. Freud pszeudonaturalista előfeltevéseken alapuló, konstruált szubjektumfogalma azonban tévútra vitte álomelméletét. Így lett

65 Heidegger 2004, 311. (Kiemelések az eredetiben.)

66 Az *Andenken*-tanulmányban még jobban kirajzolódik, mint a vonatkozó *Andenken*-előadásban, hogy Heidegger különbséget tesz „a költő” – azaz Hölderlin – *arany álmai*, „amennyiben a költő mint félisten az istenek és az emberek műve [Werk]”, valamint a közönséges emberek álmai között. Ami eddig elhangzott, írja ugyanis, az „talán csak azokra az álmokra áll, amiket a költő itt a költő és a költőművészet születésének a körében nevez meg [...]” (Heidegger 1998, 120.)

67 Heidegger 1998, 119.

68 Heidegger 1998, 120. (Kiemelés az eredetiben.)

69 Heidegger 1998, 120.

70 Heidegger 1998, 120.

az álomból *vágyteljesítő* hallucináció, a sóvárgó szubjektum spontán értelemképződése az alvás speciális körülményei között. Binswanger felismerte, hogy az álom terápiás alkalmazása leválasztható a freudi antropológiáról, az álom fenomenológiai módszerrel értelmezhető, az egzisztencia megnyilvánulási médiumaként. Végül a késői Heidegger számára az álom *nem* mint a *Dasein* sajátos létmódja jelenik meg az alvás állapotában, hanem egyrészt mint a lét és nem-lét dichotóm szembenállását áthidaló fenomén, másrészt mint annak a megjelenítése, ahogyan az ember a hétköznapokban egzisztál. Az emberi lét tünékeny, mint egy álom, de még csak nem is egyszerűen egy álom, hanem árnyékok álma. Egy inautentikus létezési mód, amellyel szembeállítható az Istenek közelségének eljövetelét előkészítő költőfejedelem, Hölderlin „arany álma”.

Bibliográfia

- Bergson, Henri. 1990. *Idő és szabadság*. Ford. Dienes Valéria. Szeged: Univerzum.
- Binswanger, Ludwig. 1986. „Dream and Existence.” In: *Dream and Existence*, szerk. Keith Hoeller, 29–78. Seattle: Review of Existential Psychology and Psychiatry.
- Binswanger, Ludwig. 1993. *Grundformen und Erkenntnis menschlichen Daseins*. Heidelberg: Asanger.
- Condrau, Gion. 2013. *Freud és Heidegger. Daseinanalitikus neurológus és pszichoterápia*. Ford. Török Tamás – Váradi Péter. Budapest: L'Harmattan.
- Foucault, Michel. 1999. „Bevezetés Binswanger *Álom és egzisztencia* című művéhez.” Ford. Kicsák Lóránt – Angyalosi Gergely – Erős Ferenc. In *Nyelv a végtelenhez*, 13–60. Debrecen: Latin Betűk.
- Freud, Sigmund. 2011. *Az Ósvalami és az Én*. Ford. Dukes Géza. Budapest: Belső Egészség Kiadó.
- Freud, Sigmund. 2016. *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon.
- Heidegger, Martin. 1987. *Zollikon Seminars. Protocols – Conversations – Letters*. Ford. Franz Mayr – Richard Askay. Evanston, Ill.: Northwestern University Press.
- Heidegger, Martin. 2004. *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály et al. Budapest: Osiris.
- Heidegger, Martin. 1998. *Magyarázatok Hölderlin költészetéhez*. Ford. Szabó Csaba. Debrecen: Latin Betűk.
- Heidegger, Martin. 2018. *Hölderlin's Hymn „Remembrance”*. Ford. William McNeill – Julia Ireland. Bloomington: Indiana University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv69tgbr>
- Holzhey-Kunz, Alice. 1996. „What defines the daseinsanalytic process?” *Journal of the Society for Existential Analysis* 8/1: 93–104.
- Husserl, Edmund. 1998. *Az európai tudományok válsága*. Ford. Berényi Gábor et al. Budapest: Atlantisz.
- Jaenicke, Uta. 1996. „Dream interpretation, the »royal road« to the dreamer's actual and existential suffering and striving.” *Journal of the Society for Existential Analysis* 8/1: 105–114.

- Loht, Shawn. 2019. „Martin Heidegger: Hölderlin’s Hymn »Remembrance«.” *Phenomenological Reviews* 5. DOI: <https://doi.org/10.19079/PR.5.5>
- Merleau-Ponty, Maurice. 2006. *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik – Szabó Zsigmond. Budapest: L’Harmattan – SZTE Filozófiai Tanszék.
- Morley, James. 1999. „The Sleeping Subject. Merleau-Ponty on Dreaming.” *Theory and Psychology* 9/1: 89–101. DOI: <https://doi.org/10.1177/0959354399091005>
- Schrijvers, Joeri. 2017. „Ludwig Binswanger: The Transcendence of Love.” *Bogoslovni vestnik* 77/3–4: 489–501.
- Schwendtner Tibor. 2013. „Újraértelmezés a fiókban – Heidegger náciizmuskritikája 1935–1940.” *Magyar Filozófiai Szemle* 57/2: 53–66.
- Schwendtner Tibor. 2015. „A filozófia lényegi kétértelmősége Heideggernél.” In „*Vitában egymással.*” *Filozófusok disputái, kontroverziói*, szerk. Fehér M. István et al., 120–139. Budapest: L’Harmattan – MTA-ELTE Hermeneutikai Kutatócsoport.
- Steiner, George. 1990. *Örök Antigóné*. Ford. Fridli Judit. Budapest: Európa Kiadó.
- Ullmann Tamás. 2016. „A tudattalan modelljei. Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok.” *Magyar Filozófiai Szemle* 60/1: 9–30.
- Vajda Mihály. 1993. „A zollikoni szemináriumok.” *Thalassa* 4/1: 5–11.
- Zippel, Nicola. 2016. „Dreaming Consciousness: A Contribution from Phenomenology.” *Rivista Internazionale di Filosofia e Psicologia* 7/2: 180–201.